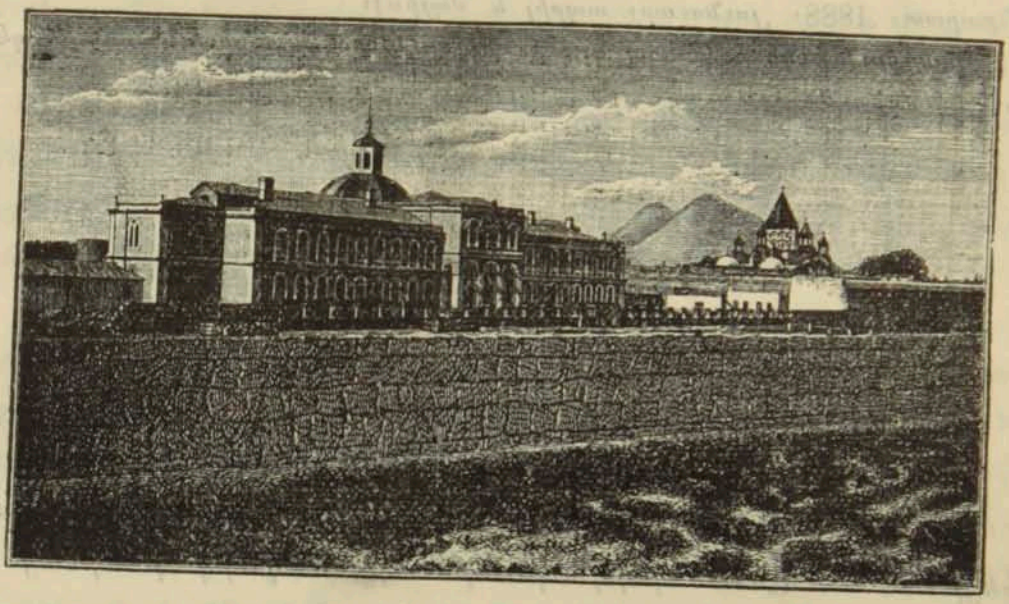

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆՈՐ ԾԱԾԿԱԳԻՐ ՆԱՄԱԿՆԵՐ.

Դարիս սկզբին Էջմիածնի միաբանութիւնը բաժանուած էր երկու որոշ և միմեանց խիստ հակառակ կուսակցութիւնների։ Ամբողջ ազգը՝ Պոլսից մինչև Հնդկաստան, նոյնպէս բաժանուած էր երկու բանակի, պատկանելով Էջմիածնի այս կամ այն կուսակցութեանը։ Պատմութեան մէջ այս կուսակցութիւններն յայտնի են Դաւթեան և Դանիէլեան անուններով, իւրաքանչիւր կուսակցութիւնը կրելով իւր կաթողիկոսացուի անունը։ Դաւթեան և Դանիէլեան կուսակցութիւնները իրենց պայքարում չէին քաշւում ոչ մի միջոցից, ոչ մի բռնութիւնից։ Այս կողմից ոչ մի բանով նրանք բարձր չէին տիրող պարսկական իշխանութիւնից։ Դաւթեան կուսակցութիւնը յետագէմ, պահպանողական կուսակցութիւն էր, կապուած իւր համակրութիւններով և հակումներով տիրող պարսկական խանութեան հետ։ Իսկ Դանիէլեան կուսակցութիւնը դժգոհ էր եղած վիճակից և իւր բոլոր ձգտումներով ու համակրութիւններով «հիւսիսականների», այն է՝ ռուս տիրապետութեան կուսակից էր, այդ քրիստոնեայ տերութեան ուժով կամենալով վերջ դնել տիրող ասիական խաւարին։

1888 թուի «Արարատում» մենք հրատարակեցինք Դանիէլեան կուսակցութեան անդամների գործ ածած ծածկագրերի գիւտը և այդ ծածկա-

գրերով գրուած երկու նամակի վերծանութիւնը։ Այժմ տալիս ենք երեք նոր նամակների վերծանութիւն։ Այս նամակները Մեսրոպը սրբազանի ուղարկածներն են, որոնց մասին արդէն առիթ ենք ունեցել խօսելու (տե՛ս «Ռրարատ» 1888, յունուար, ապրիլ և մայիս)։

Ուղղագրութիւնը և կէտադրութիւնը թողուած է նոյնութեամբ, ինչպէս որ է բնագրում։

ՄԻՆՐԱՆ.

ՅԱՆԿԱԼԻԻՄ ՆԵՐՍԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

Սուրբ ողջոյն ձօնեմ։

Յանցեալսն մի գիր գրեցի վասն կսկծալի անցիցն որ առ Կարբեցին և առ Անտոն վարդապետսըն. որք և զուրկ ի մօրուաց և կողոպտեալք ի գոյից կան անկեալք ի բանդի։ Եւ ըստ աղաչանաց ընտանեաց նոցին խանումքն 1) գրեցին առ դեկոսըս 2) զի արձակեսցէ զնոսա. այլ սա ի ձեռն կաշառաց հաճեցոյց զկամս նոցա չանսալ ընտանեացըն, որք և զանց արարին։

Եւ ողորմելիքն անկեալ կան ի բանդի անօգնական։

Զիք վրացի Ստեփանէն գիր եկն առ Դեկոսն և առ ամթոռագալն որ է 40 աւուր գիր յօգոստոսի 10 գրեալ։ Գրէ մանթական բանս։ Թէ պատրիարգն ասացել է թէ նա չէ միարան Էջմիածնի, ասացի թէ. ես Ղուկասու օրհնե(ա)լեմ և բարեկ եպիսկոպոսի ընկեր. նա մուղամի օրհնեալ և հօսի ընկեր. և այլք։ Եւ թէ մարտիրոսն առանց ինձ եկն և երդրում բան յինէն շատ է ասացեալ գիտեմ և դեկոսիդ, որ սրբազան 3) գրէ։ Եւ թէ միաբանքն լաւ շահէք և մեծա(ւ)որին հարազատ լինիս և թէ նոքա այնքան ասա խոստացել են որ թէ սառնատունն 4) ոսկի լի լինի չէ բաւական. և թէ իղմիրցիք ասեն թէ մեր դեկոսն Դաւիթն է և առաջնորդն Մարտիրոսն։ Եւ թէ ռուսաց կողմն ձեռաց թողուք և այլ այոպիսիք։ Եւ թէ ձեռս մի չօր առեալ կամիմ զծոյն պղտորել և թէ մինչև ց ԺԵ օրն ես և սրբազանն հան-

գրոցանամք [5])։ Աժտագայլի գիրն ըստ այսմ միօք. և թուի թէ գեկոսինն ևս էր ըստ այսմ զօր և գրէ պատասխանին։

Արդ մենք ամենայն կողմանց տարակուսեալ եմք և ոչ ինչ կարեմք առնել և ըստ յօրում գրէ վրացին թէ լաւ շահէք միաբանն. պարտի այգի ցուցանել որպէս։

Եւ ի կողմանէ այգր գտանեցեալ եպիսկոպոսացն որք ի սմանէ են և այգր դիմեալ են մանուէրս [6]) գրեցուցեւս և չորքդ այգաքիկ և թէ այլ ևս իցէ կնքեալ առաքեսջիք առ ազգն զի ծանիցեն բարեկեցութիւն մեր։

Այս իցէ ձեր ծանուցելին. մի թէ հարեալք ի խ(ղ)ճէ որք էաք պառնկորդէք դիմեցաք առ սոսս սարին լինիլ ծնու(ն)գ հօգևոր։ Երկրորդ զի ի կողմանէ ողորմելի և վշտակիր մի(ա)բանութեանն որք նոցին կամօք դիմեցաք այսր ծանուցանեմք զկնշտ նոցին. զի նոքա գոլով ի վտանգի վաս(ն) տալոյն զձեռագիրս տուժելս 100 թումանն և գերծելոյ դմաւրուս չկարեն գրել։ Եւս և զա(նց)ս կարբեցոյն և Անտօնին որք վասն խիստ գործոյ իւրոց և վասն չ(ը)նդունելոյ զինքն այս անցք կրեցին։ Եւ զկողոպտումն տանց ողորմելե(ա)ցն որք յաշխար(հ)ական կարգի վասն աղքատութեան դիմելեալք են այգր. որ և այսօր ևս Թագէոս վարդապետի քեռ գինին կամէին յափշտակել և ողորմելի կինն աղխաղօրմ աղաղաւուս հեղոյր և ոչ ոք լսէր։ Եւ այլ այսպիսիք անթուք [7]) զամենայն բռնութիւն չարին քանիս զիր արծանացուցեալ. ի Զմիւռին Պօլիս և այլս յղեսջիք ի կողմանէ զոցին չորից եպիսկոպոսացդ որովք ծանիցէ աշխար(հ) ամենայն չարաչար բռնութիւն սորա և մերս ողորմելութիւն և վտանգ։

Տաճիկն եկն և չիմացաք ինչ։ Վասն Բարսեղի ծնողացն խոստացա ցորեան տալ։ Եւ գէորգ(ի) կինն վախճանեալ գոլով գնացաք ի մխիթարութիւն՝ գիրսն որ վասն բարսեղի ծնողացն տեսաք և ըստ այնմ արարացուք, սա հանրաւեն թէ փիլիպպոս ամիրայն մեռեալ է և քեօսա քաշիայի գլուխն հատեալ։ Որովք մխիթարին։

Աստի չորք հարիւր աւաղատակօղք եկեալ են յայդ կոյս թէպէտ առ կողմունս Վանա և այլուր վասն աւաղատակութեան են գնա-

ցեալ ըստ գիտելոյ մեր․ բայց մայրդ զարհուրեալ մարդ էր առա-
քեալ մեզ ծանուցանել ձեզ․ և թէպէտ ոչ ինչ է այլև զգուշա-
նալ պիտոյ է։

Յառաջն ևս գրեցի ըստ բաւականին մեր վասն և հօրդ խաղ
յղեցես և ձեզ թէ ինչ հարկաւոր է ծանուցմիք, ի յղել և մեք
ի ձեր միաբանութենէ եմք։

Աստուած մխիթարեսցէ զսիրտ մեր և ձեր․ զի մի աղջիկ ի
հօռօմնիմայէս և զաւակ մի նորածինն կարապետին․ և մի ևս
մեր տանէն փոխեցան առ տէր։ և Գայիանէն ծնաւ աղջիկ ա-
տուծոյ փառք՝ տեառն տուրք է։

Արդ և այսօր ըստ գրգելոյ ոմանց կրկին Դեկտան որոնել եմ
զտուն աւետիքին և գտին մի դեղին իպրուղ մի բօթի 8) և մի
չինի, զայնս ևս բերին։

Ի նալլուխանի տղայոցն և ի աղէ(ք)սանդր վարդապետաէն և
քրդի տղայէն և այլոցն ևս միմի կարաս գինի ջաւմս 9) առին
և համապատ խալա չարխ որ և գործէ և ձեզ հարկաւոր է գրել
ազգին ի բերանոյ չորիցդ։

Վասն մեծ կնքոյն մնացեալ եմք ի մեծ հոգս․ զի ողորմելի տէր
խաչատուրն ասէ թէ յերբ աշնուամ 10) ի ձեռս սարսափ կալնու
զիս և գողամ և յերկուղէն ի ներքոյ հողոյ թաղեալ է․ և որքան
տախպեմ չառնու յանձն եթէ կարելի է ի կարին տուք շինել և թէ
ոչ ես ևս հետևելոյ եմ բայց ոչ առնու յանձն վասն մեծ աքսո-
րին․ և որպէսն գրեցես եթէ հարկաւոր իցէ այս գրով մի գիր
տէր յօհանի վերայ և տէր խաչատուրի վերայ գրէ որ ցուցեալ լինի
թէ շինեսցէ։

Ի սեպտեմբերի ութն ի վերայ իմ և վերայ գրիգորին գրեալ
թուղթքն և յովհաննէս վարդապետին գրեալն ի սեպտեմբերի 10
ի պայպալոյ առ կարբեցին որ վասն հարկաւորացն այսօր որ է հոկ-
տեմբերի 3 ընկալայ անրաղջ քնքով 11) թէպէտ յայժ անագան խնա-
ցա զգրեալսն ես զի գրիգորն գնացեալ է և կարբեցին ի յարգե-
լանս է։

Արդ առա յովհաննէս վարդապետին զի մի այլ և այդպիսի վտան-
գաւոր բանն ուղիղ գրով գրէ որ ի ձեռս չարին անկեալ չար ծնանի

այլ թէ հարկաւորիցի այսու գրով ձեզ գրեցուցէ։ Եւ բանիցն հոգ-չտարի այժմ եթէ կամի ի գրելն հոգ տարայց բայց այսու գրով գրեսջիք։

Ներուք ողջ ի սէր Աէթէ վշտացելոյս։

Ի հոգտեմբերի 4 ի սբ. Էջմիածին.

Արդ զան(ց) չլինի մինակր տանելն և յաղշտակութիւ(ն)ք սորին. կողոպտեաց սա յակ(որ)ոս վարդապետն. զխչտուրն զ.յոկհաննիսեանն, վէքիլն. զբարսեղն. կարբեցին. զանտօնն և զմիւս անտօնն և զգիւղացիս. զայսոսիկ այրեցմանէ սրտիս գրեմ և դուք հոգ տարջիք որ իմացին միաբանից շահւիլն։

Յերեկոյիս հանրաւեցին որպէս թէ այգի փախեալ էք. և սկըսեալ են նորանոր սուտս ասելն։

---

1) Երևանի խանի կանայքը. 2) Դաւթի մականունը, Դանիէլեան կուսակցութիւնից տրուած. 3) «Սրբազան»՝ կաթուղիկոսական տիտղոս այս դարի սկզբին. 4) Էջմիածնի սառցատունը մի մեծ ստորերկրեայ շինութիւն է, որը ձմեռը լցնում են սառուցով ամառուայ գործածութեան համար. 5) = հանգստանամք. 6) հանրագիր. = 7) անթիւք.) 8 = Բօթիլ = շիշ (գինու ևայլն). 9) Տուգանք. 10) = Առնում. 11) = Կնքով

ԲԱՂՁԱԼՈՅԴ ԻՄՈՅ ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Վ ա ր դ ա պ ե տ ի ս ի ր ո վ ո ղ ջ ո յ ն։

Գիրդ ընկալաք և իմացաք զինմայսն [1]) և ըստ այնմ լիովին ծանուցի հարցն որք պատասխանեցին թէ մեք այգպիսիս չեմք խորհրդեալ ընդ նմին և ոչ գրեցեալ ինչ. զի թէ մեր համակամ և բազմագումար ժողովմամբն չեղև ինչ որ գիմեցաք առ դրունս իւրեանց այլ վտանգեցաք և ինթիզամ եւ առեալ հազիւ զերծաք ի ձեռաց։ Ապա որպէս կարեմք այժմ խօսիլ այգպիսիս որ ի 24 ժամն աւուրն զանձն մեր ի վտանգի է։ քանզի բանիցս է որ զգուշացուցանեն զմեզ ի Երևանու թէ ամենայն լուանագլուխ [2])

դաւաճանդ այդ գրէ առ աստուածն իւր առ խանն և առ կինն վասն ձեր թէ երկուքս այսք խառնակեն ամեւս· արա սոցա չարիս և այլն։ Այլ խանն չլինի ունկնդիր, բայց դուք պահեցէք զանձինս ձեր ի չարէդ և այսպիսիք։ Վասն որոյ չէ հնար խօսիլ մեզ և թէ հարցցես հարկաւորի ասել մեզ խորամանկացն 3) թէ սա է մերն 4)· զի զինչ այլ ևս ասելոյ անզիք գայ· ոչ ապաքէ(ն) ընդ համուրս յայտնի է որ անընդո(ւ)նակ 5) է չիքս այս և բնաւ չէ ընդունելի մեզ։ Այլ թէ որպէս է այդ բանք մեզ չէ յայտ։

Արդ դոքա խորհամանկ պարսիկք են և դոցա խօսիցն ոչ գոյ հաւատարմութիւն այլ զինչ և խօսին սուտ երևին և մեզ այնպէս երևի զի թէ ի հիւսիսականաց 6) պատերազմիւ և բռնութեամբ գլուխ չելանէ՝ չէ հնար այլովք լոկ խօսիւք վճարիլ ինչ։ Եւ այժմ ոչ երևի նշան արդեօք և յո(ւ)սաբեր եմք բառ ամենայնի։

Իսկ ձեր առեալ պատասխանքն յոյժ հաւանելի է և բնաւ և թէ այլև դիպեսցին ըստ այդ պատասխանատրեսջիք։

Եթէ առնելոյ ինչ են այն է որ կառնեն և թէ ոչ զօր է զոր խօսին և լոխմանի 7) վասն է։ Ձեր պատասխանի այս է որ թէ եկեսցեն· թէ կամիք շինութիւնն օձախին 8) որն որ ձէրն է այնպէս արասջիք և այլն։

Ի կողմանէ չիք վրացւոց չիմացաք ինչ և թէ որպէս է պօլսոյ բանքն և չիքն զինչ գործէ անդ· և ի Եփրեմ արհւոյն ևս չիմացաք թէ ուր է արդեօք ի կայսերէն ողորմութիւն լինի թէ ոչ և թէպէտ ի յոհաննէս արհւոյն ընկալայ մասնաչափ գիր և յուսադրութիւն բայց չերևի նշանն դեռ։

Կարապետն մեր գնացեալ գիտեմք ի Թիֆլիզ և երևի թէ անդր է։

Կարբեցին և անոռնն անտեսանելի են ի փոքր ղազարապատի 9). և պիճօն այդր է թէ այլուր չգիտեմք։

Վասն կնքոյն գրեալ եմ թէ էրէցն չառնու յա(ն)ձն վասն երկիւղին թէ կարելի է մնասցէ և թէ ոչ հոգամք որպէս և իցէ ի գրելդ։

Լեր ող ոջ (ողջ) ի սէր իմ Աէթէաս։

Ի հոկտեմբերի 22 ի Ս. Էջմիածին։

Հարք Սուրբք ամենքեան և հայրդ ողջոյն տան։ զգու 10) քօղքն ոմէ հարկաւոր է գրես յղեմ

---

1)=ըղ ի նմայոն՝ այսինքն թէ նրա մէջ եղածները։ 2)=ամսագլուխ մահմետականների։ 3)=պարսիկներին։ 4)=մեր ընտրելին (կաթուղիկոսացուն)։ 5)=անընդունելի։ 6)=Ռուսներից։ 7) Մենք կարդումենք «լօխմայի վասն է»՝ որ նշանակումէ՝ կաշառք առնելու համար է։ «Լօխման» ժողովրդին յայտնի համբաւաւոր Լոքման բժշկի անունն է, որ այս տեղում միտք չունի։ 8)=Էջմիածնի վանք։ 9) Երկու հիւրատուն ունի Էջմիածինը՝ Ղազարապատ և փոքր Ղազարապատ։ 10)=սկիհ։

ՆԵՐՍԷՍ Վ(Ա)ՐԴԱՊԵՏ ՀՈԳԻՈՅՍ ՀԱՏՈՐ։

Ի յօգոստոսի քսան և հինգ գրե(ա)լ թուղթքդ ի Պետրոսբուրգ եկե(ա)լ թղթոց օրինակաւն մեզ հասին և համոյն գրութե(ա)նց ձերոց վերահասու եղաք և թարգմանեալ զնոսա ընդ քանի մի օրինակաց անոփ եկեղեցց հասուցաք առ նորին մեծութիւնն 1)։ որովք ուրախացեալ միշտ և հանապազ օրհնօղ է ձեր ամենեցուն երախտաւորացդ և մեր ամենեցունց պաշտպան եղելոցս։ փառք արարչին մերոյ, որ մինչև կես գրոյս առողջ և ուրախ է միամիտ լերուք։ բայց միայն աչքն ի ճանապարհի է թէ արդեօք երբ իցէ նոցին փրկարար գալուստն զոր տէր յաջողեսցէ։ Գեկոս անուանե(ա)լն գեր Երեւան նստեալ է որպէս լուեալ իցէք եկեղեցին վեհարանի ի հիմանէ քակել ետ և տակն խորացոյց որ մաղազայ լինի և վերայն կրկին եկեղեցի այնու պաշարե(ա)լ նստեալ է անդ։ Խուշքիլի Սահակ մր 2) բերեալ է յաթոռս որ լուեալ իսկ էք։ Ուսումնելու գէորգն եւ սուրկիւնավ 3) յղեալ էր պատրիարքն։ այժմ ի յերեւան է ընդ դեկ(ո)սին, տեսցուք այլ ինչ ունի առնել։ թագէոս առաքելու 4) գէորքն եւ գրեալ էր որ մերձ աւուրքս գալոց է ի սուրբ աթոռս ի տեսութիւն։ զինչ արասցեն իղձալիքն. ճար և տէր չունին։ անիծեալ լինի փաշայն։ այժմ յոյժ ոկարութիւն ունի ի թշնամեաց։ Մշու փաշայն շատ նեղն է ձգեալ։ Աւ-

տալն ես յայժ նեղէ, մեր խանէն զօրք էր խնդրեալ. խոստացաւ և ոչ եառ, որ որպէս թէ մշու փաշայի վերայ պիտի գնայր։ Վասն քօլու որդւոյն լուաք թէ մինչև ցԹօխաթ գնացեալ է և անդ արգելեալ են. բայց ճշմարիտն և ստոյն հաւաստեաւ չիմացաք։ Եկեսցուք Աբրահամ և յակօբ վարդապետաց բանն, մինչ ձեր գրեանքն եկեալ էր ես ի յերևան էի գնացեալ ըստ խնդրոյ մեկլին 5) մերոյ, մինչև իմ գալն ինքեանք յետ էին դարձեալ յետ աւուրց ինչ թուղթքն ինձ հասին աբրահամինն իւրն եառ և յակօբինն իւրեան յղեցի երևան. ընթերցեալ զթուղթս իւրեանց զմիտ բանին իմացան. բայց նոցա պատասխանն այս էր թէ այս հօկտեմբեր ամիսս անցանի տեսցուք որպէս լինի. յայն ժամանակն զոր ինչ պատասխանի ունիմք տալու՝ տացուք. և ես պատասխանեցի թէ դուք գիտեք ձեր բանն ես չեմ խառնվիր որպէս կամիք այնպէս պատասխանի տուք։ Ի կողմանէ ընտանեացդ և որպիսութեանց նոցին ի հարկէ եկօղքն պատմած լինին այլ մեզ չունիմք ինչ գրելու։ Ի Ներկայս Բաղէշու բէկն մէկ գիր էր գրեալ նմայ թէ ի հնդկաց երկրէն մէկ սևագլուխ եկեալ է աստ արգելեցի ես։ Թէպէտ ինքն ասաց ես Էջմիածնի եմ, ես չհաւատացի թէ սուտ ասէ. այժմ ահա գրեմ եթէ քո մարդն է գիր գրեա մարդ յղեա որ բաց թողնում—գայ. իսկ սա մելիք ստեփանն և չեչոս Մարտիրոսն յղեաց ընդ նմին թուղթ գրեաց, որ գնացին բերելու, այսպէս կարծեցին թէ յակոբ վարդապետն լինի, յետ նոցա գնալուն իմացաք որ Եփրեմ սրբազանի փեսայ տէր Խաչատուրի եղբայր յօհաննէսն է լե(ա)լ, Դեռ գնացօղքն չեն եկեալ. այս ևս այսպէս իմասջիք։ Շուշտակ Կարապետ վարդապետի Վարդան աբեղայն ես քանի օր է ինքնին եկեալ է ի Գաղապատն 6) նստի։

Նաև՝ ձեր յղեալ յառաջին իրքըն որ երևանցի պարոն Գրիգորն բերաւ մէկ շատուէ խէյաթի 7), և վեց ջուխտ ապխտակ ջոբաղն և Բարսեղի վասն ծնօղացն յղեալ պանօթին 8)։ Իսկ կես լիտր պանօթի որ ընդ հեքիմ Թաթուլին յղեալ էիր, այն ևս հասեալ է, որ ձեռամբ տէր յօհան քահանային սակաւ առ սակաւ հասուցեալ (եմ) Սրբազանին մերոյ. միամիտ լեր։ յետին յղեալ կէս

լիարն և ս ընդ թղթոցդ հասին մեզ. յորմէ գեռ չեմ առեալ, յերբ առաջին յղեալդ վերջանայ յայնժամ այն և հասուցանելոց եմ Նորին մեծութեանն, միամիտ լեր։ Իսկ ի զօրաց կողմանէ ոչինչ լուր չեղև մինչև ցարդ, ահա հոկտեմբեր ամիսն և դուրս եկաւ, առատուած ինքն մեզ և ձեզ ողորմեսա(ց)ի. որ այդքան աշխատա(ւ)թիւն և ճգանք ձեր մի ելցէ թերևս 9)։ Ի վեր անդր յիշեցաք թէ մեր բարսեղն բռնութի էր յղեալ բայց այն յառաջ էր որպէս ինքեան և գրեալ եմ յառաջ։

---

1) «Մեծութիւն» կաթուղիկոսական տիաղոս, գործ է գրուած Դանիէլի համար, 2)=վարդապետ, 3)=աքսոր, 4) Թադէոս առաքելոյ վանք, 5)=մէկին, 6)=Ղազարապատ, այն է՝ Էջմիածնի հիւրատունը, 7) Հատտա Երևանի չափ է, մօտ կէս գրուանքայ կշռող, այժմս գործածութիւնից դուրս եկած, խէյաթի=ապրեշումի թել. 8)=քթախոտ կամ ընչախոտ, 9)—ի դերևս, ի զուր։